

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΩΝ  
ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ  
ΕΝ ΤΟΙΣ ΚΑΘ ΗΜΑΣ ΧΡΟΝΟΙΣ

---

*Δύο εισιτήριοι Λόγοι, ἀπαγγελλθέντες ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ  
ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ κ. Κ. Παπαρρηγοπούλου, κατὰ ὁκτώβριον τοῦ 1878.*

Α'

Πρὸ ὀλίγων ἔτι δεκαετηρίδων ἐλάχιστα ἐσπούδαζον παρ' ἡμῖν περὶ τὸν μεσαιωνικὸν ἑλληνισμόν. Οἱ λογιώτεροι τῶν ἀνδρῶν ὀλιγώρουν περὶ τῶν πολλῶν αἰώνων τῶν διελθόντων ἀπὸ Φωκίωνος καὶ Φιλοποίμενος μέχρι Μιζούλη καὶ Κολοκοτρώνη· ἐν οὐδενὶ δὲ τῶν παιδευτηρίων τοῦ κράτους ἐδιδάσκετο ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους συνεχῆς ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῶν νεωτέρων.

Ἡ τύχη τοῦ πατρίου ἡμῶν παρελθόντος ἤτις, δὲν ἐμελετᾶτο ἐν Ἑλλάδι ἐπὶ τῆς δουλείας, διὰ λόγους εὐεξηγήτους, τί παρέμεινε καὶ μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἀνεξαρτησίας, καὶ μετὰ τὴν ἰδρύσιν τοῦ ἐν Ἀθήναις πανεπιστημίου, δουλεύουσα τῇ ξένῃ ἐπιστήμῃ καὶ εἰς τὴν διάκρισιν αὐτῆς παραδεδομένη. Ἐντεῦθεν δὲ ποικίλα προέκυψαν ἄτοπα. Ἐὰν δύσκολον πολλάκις ᾔηται τὸ περὶ τῆς ἰδίας πατρίδος ὁμιλεῖν, ἔτι ἐπισφαλέστερον ἀποβάνει τὸ πραγματεύεσθαι περὶ ἔθνους ἑτεροφύλου, ἑτεροδόξου, ἑτεροτρόπου. Ὁ ὁμογενὴς ιστοριογράφος ὁμοιάζει τὸν πατέρα ὅστις εἰμπορεῖ μὲν καθ' ἑαυτὸν νὰ κρίνῃ ἐν δικαιοσύνῃ περὶ τῶν ἰδίων τέκνων, δημοσίᾳ ὅμως ῥέπει εἰς τὸ νὰ συγκαλύπτῃ ἢ νὰ μετριάζῃ τὰ ἐλαττώματα αὐτῶν. Ἀλλ' οἰοιδήποτε καὶ ἂν ᾖσιν οἱ σκόπελοι εἰς οὓς κινδυνεύει νὰ προσκρούσῃ ἡ ἐθνικὴ περιφιλαυτία, ἀναμφισβήτητον ὑπάρχει ὅτι ἔγκειται εἰς τὰς παραδόσεις καὶ εἰς τὰ αἰσθηματικά παντὸς λαοῦ γνησίαι τις ἀλήθεια, ἣν τὰ κράτιστα τῶν πνευμάτων, τὰ ἐν τῷ μέσῳ κόσμῳ ἑτεροφυοῦς ἀνατρεφόμενα καὶ ἀναστρεφόμενα, ἀδυνατοῦσι πολλάκις νὰ διακρίνωσιν ἢ νὰ ἐκτιμήσωσι προσηκόντως.

Οὐδεὶς ἠρνήθη τὸ κάλλος τῆς πρώτης τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἡλικίας· ἀλλ' ὅσα μᾶλλον ἐθαυμάζετο ἢ λαμπρὰ αὐτοῦ νεότης, τόσα μᾶλλον κατεφρονήθησαν οἱ μετέπειτα χρόνοι. Κατὰ τοὺς μετέπειτα τούτους χρόνους ὁ βίος τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ὑπέστη τοσοῦτον ἀπροσδοκῆτους τροπὰς καὶ τοσοῦτον διαφόρους τῆς προτέρας χάριτος καὶ παιδρότητας, ὥστε ἐνομίσθη ὡς βίος ἔθνους ἐκφυλισθέντος καὶ ἀναξίου ἀκριβεστέρας μελέτης. Τοὺς Μακεδόνας ἡ ἐθνικὴ

συνείδητις ὑπέλαβεν αἰείποτε ὡς ὁμοφύλους, τὰ δὲ κατορθώματα τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ μεγάλου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, ἐθεώρησεν ἀνέκαθεν ὡς μίαν τῶν καλλίστων ἐποχῶν τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας. Οἱ ἄλλοδαποὶ ἀπεναντίας ἐχαρακτήρισαν τὴν μακεδονικὴν ἡγεμονίαν ὡς δορυκτησίαν, ἀποτερματίσασαν τὸ ἱστορικὸν τοῦ ἐλληνισμοῦ στάδιον. Ἔτερον ἐπιστημονικὸν θῦμα τῶν τοιούτων παρεξηγήσεων ἐγένετο ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μεσαιωνικὴ μοναρχία. Ἡ μοναρχία αὕτη, ἥς τὴν πτώσιν τὰ δημώδη ἡμῶν ἄσματα ἐθρήνησαν ὡς ἐθνικὴν συμφορὰν, παρεστάθη ὡς δυναστεία ξενικὴ, ἀρχουσα κράτους τὸ ὅποῖον ἢ οὐδέλως ἢ διὰ δεσμοῦ χαλκοῦ συνηρμολογεῖτο πρὸς τὸν ἀρχαῖον ἐλληνισμόν.

Ἡ δὲ ἀλλοτριότης τῆς κοινωνικῆς, τῆς διανοητικῆς, τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς καὶ διαίτης τῶν ἐσπερίων ἱστορικῶν, δὲν συνετέλεσε μόνον εἰς τὴν δικαστροφὴν τοῦ χαρακτῆρος τῶν διαφόρων φάσεων τοῦ παρελθόντος ἡμῶν βίου, ἀλλὰ πολλάκις παρέσυρεν αὐτοὺς εἰς ἐμπαιγμὸν καὶ χλεύην. Ὁ Γίββων, ὁ διατελέσας εἰς τῶν πρωτοστατῶν τῆς φιλοσοφίας τοῦ ὀκτωκαιδεκάτου αἰῶνος, δὲν ἠδύνατο νὰ σεβασθῇ τὸ θρησκευτικὸν αἰσθημα λαοῦ, ὅστις ἠξίου καὶ μέχρι τινὸς κατώρθωτε νὰ ἀναπληρώσῃ διὰ τῆς ποικίλης πλύσεως καὶ ἐκδηλώσεως τοῦ αἰσθήματος τούτου, τὴν φιλοπατρίαν καὶ τὰ ἄλλα ἠθικὰ ἐλατήρια πολλῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων πολιτειῶν. Πλὴν τούτου τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους εἰς ὃ ἀνήκει ὁ ἱστορικὸς, δὲν συμβιβάζονται πάντοτε πρὸς τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους οὗ ἀφηγεῖται τὰς τύχας. Κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας ἡ ἐσπερία Εὐρώπη ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβάλῃ τὸ κράτος αὐτῆς, δι' ἐκκλησιαστικῆς τινος δεσποτείας, εἰς τὸ ἐν τῇ ἀνατολῇ τότε δημιουργηθὲν μέγα πολιτικὸν κατασκευάσμα. Φυσικῶς τῷ λόγῳ ὁ Ἑλληνισμὸς ἀπέκρουσε τὸ νέον τοῦτο τῆς δουλοσύνης εἶδος· ἐντεῦθεν δὲ προέκυψαν διενέξεις ἀπολήξασαι εἰς τὰς καλουμένας Σταυροφορίας, αἵτινες δὲν ἦσαν πόλεμος τῆς χριστιανισμοσύνης κατὰ τοῦ μωαμεθανισμοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον μακρὸς καὶ ὀλέθριος μεταξὺ τῆς χριστιανικῆς Δύσεως καὶ τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς ἀγών. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ καθολικοὶ ἦτο δύσκολον νὰ πραγματευθῶσιν ἀπαθῶς καὶ ἐπιεικῶς τὸ μέρος τοῦτο τῆς ἡμετέρας ἱστορίας. Προςθέσατε εἰς ταῦτα τὴν κατὰχρησιν τῆς δυνάμεως εἰς ἣν ἐκτρέπεται ὁ ἰσχυρὸς πρὸς τὸν ἀσθενῆ, οὐ μόνον ἐν τοῖς ἔργοις ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς λόγοις, καὶ θέλετε ἔχει πλήρη τὴν εἰκόνα τῶν ποικίλων πληγῶν ἃς κατήνεγκεν ἡ ξένη ἱστοριογραφία κατὰ τοῦ ἀναπολογήτου ἡμῶν ἔθνους. Τινὲς κατήντησαν νὰ ἰσχυρισθῶσιν ὅτι ἔθνος ἐλληνικὸν πρὸ πολλῶν ἤδη αἰώνων δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ καὶ ὅτι ἡ ἐπανάστασις τοῦ 1821 διεξήχθη ὑπὸ ἀσυναρτήτου τινὸς κράματος Σλαύων, Ἀλβανῶν καὶ Βλάχων, τὸ ὅποῖον ἐπέθηκεν ἰδιογνωμόνως ἐπὶ τῆς αἰολοφύλου αὐτοῦ κεφαλῆς τὸ ἀγλαὸν τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος στέμμα.

Ἀλλ' ἡ παρ' ἡμῖν ἐπικρατήσασα ἐπὶ μακρὸν χρόνον ὀλιγωρία περὶ τοῦ πατρίου παρελθόντος, ἐπήγαγε καὶ ἕτερον δεινόν, ἵσως τὸ πάντων ἐλκεϊνότε-



ρον. Ὁ Ἀγγλος Φινλαΐϋ, ἐν τῷ προλόγῳ τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ πρώτου αὐτοῦ τόμου τοῦ ἐπιγεγραμμένου τὰ κατὰ τὴν Ἑλλάδα ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους, ἐβεβαίωσεν ὅτι αἱ καθ' ἡμᾶς Ἑλληνες βδελύσσονται τὴν σπουδὴν τῆς ἰδίας αὐτῶν ἱστορίας. Τὸ παρόινημα τοῦτο ἦτο ἐν τῶν πολλῶν ὅσα καθ' ἡμῶν ἐξηκόντισεν ὁ ἀλλόκοτος οὗτος φιλέλληνας, ὅστις ἠγάπησε τὴν Ἑλλάδα κατὰ τὸ γραφικὸν παράγγελμα· «ὦν ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει». Ἐν ἔτει 1856, ὅτε ἔγραψε ταῦτα ὁ Φινλαΐϋ, οὐκ ὀλίγοι καὶ γενναῖοι εἶχον ἀρχίσει νὰ γίνωνται παρ' ἡμῖν ἱστορικαὶ ἔρευναι, ἐξ ὧν ἀρκοῦμαι νὰ μνημονεύσω ἐνταῦθα τὰς ἀποθησαυρισθείσας ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι τοῦ ἐπιφανοῦς Ἀνδρέου Μουστοξύδου. Ἀλλ' ὁμολογητέον ὅτι ἡ παραδοξολογία ἐκείνη εἶχε μικράν τινα ἀληθείας ὑπόστασιν. Ἀπὸ τῆς παρελθούσης ἑκατονταετηρίδος, οἱ σοφώτεροι τῶν ἡμετέρων, παιδευθέντες ὑπὸ συγγραφῶν ὀθνείων, παρελάβανον ἀνεξέλέγκτως τὰς ἐκουσίας ἢ ἀκουσίας αὐτῶν πλάνας· ἰδίως δὲ σαγηνευθέντες ὑπὸ τῆς εὐφυΐας τῶν ἀφηγήσεων τοῦ Γίββωνος, τοῦ Λουκιανοῦ ἐκείνου τῆς ἱστορίας, περιεφρόνουν καὶ ἐμυκτήριζον τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν μοναρχίαν, λησιμονοῦντες ὅτι εἰς τὴν μοναρχίαν ταύτην ὤφειλον τὴν γλῶσσαν δι' ἧς ἐξεφαύλιζον αὐτήν, καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα ἐφ' ᾧ ἐκαυχῶντο· διότι ἡ βασιλεία ἐκείνη ἔσωσεν ἡμᾶς ἀπὸ Σλαύων, Βουλγάρων, Ἀράβων, Φράγκων, καὶ ἡ βασιλεία ἐκείνη ἀπεκάλεσε τὴν πρωτεύουσαν αὐτῆς «ἐλπίδα καὶ χαρὰν πάντων τῶν Ἑλλήνων».

Οὕτως εἶχον τὰ κατὰ τὴν πατρίον ἡμῶν ἱστορίαν, ὅτε αὕτη ἐδιδάχθη κατὰ πρῶτον ἐν τῷ πανεπιστημίῳ, πεντεκαίδεκα ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τούτου ἔτη. Ἡ φωνὴ τοῦ ἀνωτάτου ἐκπαιδευτηρίου ἀντήχησεν εἰς ὅλα τὰ πνεύματα καὶ εἰς ὅλας τὰς καρδίας τοῦ ἔθνους· ἡ αἰθουσα αὕτη ἔβριθεν ἀκροατῶν, τῶν ὁποίων ἡ πρόθυμος συρροὴ ἀνεπτέρου τὴν πρόθυμον τοῦ καθηγητοῦ διδασκαλίαν. Μετὰ πολὺν δὲ χρόνον, καθ' ὃν ἡ καθέδρα τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἐπὶ μιᾷ ἐστάλευεν ἀγκύρας, προσῆλθεν ἐπίκουρος εἰς αὐτὴν νεαρὸς τῆς ἐπιστήμης λευίτης, ἐπὶ χρησταῖς ταῖς ἐλπίσι. Συγχρόνως ἐπολλυπλασιασθήσαν αἱ ἐκτὸς τοῦ πανεπιστημίου μελέται, ὧν αἱ μὲν ἀνεζήτουν νέαν ὕλην, αἱ δὲ ἐπεξεργάζοντο τὴν προϋπάρχουσαν. Πάντες ὅσοι ἀσχολοῦνται καὶ ὅσοι μέλλουσι ν' ἀσχοληθῶσιν εἰς τὴν σπουδὴν ταύτην, θέλουσιν ὠφελίμως συμβουλευθῆ τὰς συλλογὰς καὶ τὰς πραγματείας τοῦ Δημητρίου Μυροφρείδου, τοῦ Σπυρίδωνος Ζαμπελίου, τοῦ Ἑρμάννου Λούντζη, τοῦ Παύλου Λάμπρου, τοῦ Κωνσταντίνου Σάθα. Τινὰ δὲ τῶν ἔργων τούτων συγκαταλέγονται ἐν τοῖς καλλίστοις βοηθήμασι τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας.

Ἀλλ' οὔτε ἡ ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ διδασκαλία, οὔτε αἱ ἐκτὸς αὐτοῦ γινόμεναι ἐργασίαι, ἠδύναντο νὰ ἀναπληρώσωσι τὴν ὁσημέραι ἐπαισθητοτέραν ἀποβαίνουσαν ἀνάγκην τῆς ἀνεγέρσεως ἀκεραίου τοῦ οἰκοδομήματος τῶν μακρῶν καὶ ποικίλων περιπετειῶν τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν βίου. Οἱ ἀκροαταὶ τῆς διδασκαλίας, ὅσοι καὶ ἂν ᾤσαν, ἀπετέλουν ἐλαχίστην τινὰ μειονοψηφίαν σύμ-



παντός τοῦ ἑλληνικοῦ· αἱ δὲ εἰδικαὶ μελέται δὲν διεφώτιζον εἰμὴ μικρά τινα σημεῖα τοῦ ἀχανοῦς ἐκείνου παρελθόντος, καταλείπουσιν τὸ λοιπὸν ἐν σκότῳ βαθεῖ. Ἦτο ἄρα γε ἐφικτὴ ἡ κατασκευὴ τοῦ μεγάλου μνημείου; Τὸ ἀναγκαῖον ὑλικόν, τὸ ὅποτον δὲν ἔπαυσε συμφορούμενον ἀπὸ τῆς ἐκκαιδεκάτης ἐκατονταετηρίδος, ἀπέβη ἀφθονον καὶ πολύτιμον, ἰδίως κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετηρίδας, διὰ τῶν προμηθειῶν ἃς συνεισήνεγκον πολλοὶ καὶ δόκιμοι διφήτορες. Βεβαίως τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ὅσῳ πλούσιον καὶ ἂν ᾖ, θέλει ἔτι αὐξήσῃ. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς εὐχόμεθα μᾶλλον ἢ ἐλπίζομεν νὰ προσκύψῃ τοῦ λοιποῦ εἰς φῶς πολλὰ εἰδήσεις ἐξ ἐκείνων αἵτινες ἦτοι ἀποκαλύπτουσιν ἐποχὰς σχεδὸν ἀγνώστους, οἷα λ. χ. τὰ ὑπὸ Buchon καὶ Χόφφ ἐκδοθέντα χειρόγραφα καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Παύλου Αἰμπρου ἀπαρτισθέντα μετὰ τῶν Φραγκικῶν τῆς Ἀνατολῆς νομισμάτων, ἦτοι διορθοῦσι τὸν πρότερον ἡλλοιωμένον χαρακτῆρα ἐτέρων ἐποχῶν, οἷα ἡ Ἐκλογὴ τῶν νόμων μεθ' ἧς συνέδεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ὁ περιφανὴς Ἐδουάρδος Ζαχαρίας. Ὅπως δὴ ποτε ἦτο ἤδη δυνατόν νὰ ἐπιληφθῶμεν τοῦ ἔργου· κατέστη δὲ καὶ ἀπαραίτητον, παρεκτὸς τῶν ἄλλων, διὰ τὸν ἐξῆς λόγον. Μέχρι τῶν ἀρχῶν τοῦ παρόντος αἰῶνος ἐγράφοντο ἱστορίαι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῆς Μακεδονίας, ὡς πρὸς δὲ τοὺς μετέπειτα χρόνους Ἑλλὰς καὶ Ἕλληνες δὲν ἐμνημονεύοντο εἰμὴ ἐν παρόδῳ καὶ ὡς ἀσυνάρτητά τινα κλάσματα, εἰς τὰς περὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ, τοῦ Ἑνετικοῦ, τοῦ ὀσμανικοῦ κράτους ἀφηγήσεις. Ἡ ἱστορικὴ ἐνότης τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δὲν εἶχεν ἔτι τότε ἀνομολογηθῆ ὑπὸ τῆς ξένης ἐπιστήμης. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦ 1830 ἤρχισαν δημοσιευόμεναι ἐν τῇ ἐσπερίᾳ ἱστορίαι τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῶν νεωτέρων, ἐπὶ τῇ βάσει μὲν ἐνότητος τινος, ἐνότητος ὅμως ἀτελοῦς καὶ κεκολοβωμένης. Εἰς τὰς κατὰ μέρος λοιπὸν ἀδικίας τῶν προτέρων χρόνων, προσετέθη ἤδη ἡ μεγίστη τῶν ἀδικιῶν, ἡ διαστροφὴ αὐτοῦ τοῦ θεμελιώδους νόμου τῆς ἱστορικῆς ἡμῶν συνεχείας· ὥστε δὲν ἦτο πλέον ἐπιτετραμμένον νὰ μὴν ἀκουσθῇ τελευταῖον καὶ ἡ τῆς Ἑλλάδος φωνή, ἐν τῇ περὶ τῶν ὅλων ταύτῃ δίκῃ καθ' ἣν ἐρήμην ἐκρινόμεθα καὶ κατεκρινόμεθα.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐνότητος τοῦ σημερινοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μετὰ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἡμῶν κράτους καὶ τῶν ἀρχαιότερων προγόνων, οὐδέποτε ἐξέλιπεν ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ λαοῦ τούτου, ἀλλ' ἐπισήμως ἀνεκηρύχθη κατὰ πρῶτον ὑπὸ τῆς μεγάλης ἐπαναστάσεως. Τὸ ἄρθρον 98 τοῦ ὑπὸ τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ ἐθνικῆς Συνελεύσεως ψηφισθέντος πολιτεύματος, διαλαμβάνει ὅτι, μέχρι τῆς δημοσιεύσεως νέων κωδίκων «αἱ πολιτικαὶ καὶ ἐγκληματικαὶ διαδικασίαι βάσιν ἔχουσι τοὺς νόμους τῶν αἰμνήσεων χριστιανῶν ἡμῶν αὐτοκρατόρων»· ἡ δὲ διακήρυξις ἦν ἡ Συνέλευσις ἐξέδοτο μετὰ τὸ πέρας τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς, ἐπροϊμιάζε διὰ τῶν λέξεων «ἀπόγονοι τοῦ σοφοῦ καὶ φιλανθρώπου ἔθνους τῶν Ἑλλήνων». Ἀλλ' ἐὰν τὸ δόγμα τῆς ἱστορικῆς ἡμῶν ἐνότητος ἀνεκηρύχθη τὸ πρῶτον ἐν Ἑλλάδι, ἐν τῇ Ἐσπερίᾳ ἤρξατο ἐπιστημονικῶς διασκευαζόμενον.



Κατὰ τὴν τελευταίαν πεντηκονταετίαν, ἐδημοσιεύθησαν ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἐν Γαλλίᾳ ἑξ ἑλληνικαὶ ἱστορίαι, ὧν αἱ πέντε ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως μέχρι τοῦ παρόντος αἰῶνος, μία δὲ ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν νῦν. Ἐκ τῶν ἔργων τούτων τὰ δύο πρῶτα, τὸ τοῦ Ἑμερσων (1830) καὶ τὸ τοῦ Ζιγκλίζεν (1832), ὡς καὶ τὸ πάντων νεώτατον, τοῦ Herzberg (1866—1878), δὲν προσέθηκάν τι εἰς τὰς πηγὰς αἱτινες ὑπάρχον καθ' ἣν ἕκαστον ἐξεδίδετο ἐποχὴν, ἐπεξεργάσθησαν δὲ μόνον αὐτὰς κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον. Εἶναι ὅμως καὶ τὰ τρία ἄξια εὐφήμου μνείας. Ὅσον ὀλίγον χρήσιμος καὶ ἂν ἀπέβῃ νῦν ἡ τοῦ Ἑμερσων συγγραφὴ, μὴ λησμονήσωμεν ὅτι πρώτη ἔδωκε τὸ σύνθημα γενικῆς τῆς πατρίδος ἡμῶν ἱστορίας. Ὁ δὲ Ζιγκλίζεν, ὁ μόνος ἐκ τῶν παλαιότατων χρόνων προσιμίας, διέκοψε μὲν τὴν ἀφήγησιν αὐτοῦ ἐν τῇ 12 ἑκατονταετηρίδι καὶ οὐδέποτε συνεπλήρωσεν αὐτήν· ἀλλ' ὅμως πρῶτος κατεπολέμησεν ἐπιτυχῶς τὴν περὶ τῆς ἐξοντώσεως τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς αἵρεσιν τοῦ Φαλλμεράουερ. Ὁ δὲ Herzberg ἐν μὲν τοῖς τρισὶ πρῶτοις τόμοις, δι' οἰκείας ἐρεῦνης ἤθροισε καὶ ἡρμήνευσε πάσας τὰς περὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, σποράδην εὐρισκομένας εἰδήσεις, ἐν δὲ τοῖς τελευταίοις τρισίν, ἐν οἷς ἐπραγματεύθη τὰ ἀπὸ τοῦ βασιλέως Ἀρκαδίου μέχρι τῆς ἐπικραστίας, ἐσυνόψισεν εὐκρινῶς τὰ ἐν τῷ μεταξὺ ὑπ' ἄλλων ἀποκαλυφθέντα πολυάριθμα τμήματα τῆς ἱστορικῆς ἡμῶν Πομπήϊας.

Ὁ πάντων πλείοτερον ἐργασθεὶς εἰς τὰς διανοητικὰς ταύτας ἀνασκαφὰς εἶναι ὁ Χόπφ, ὁ ἐκδὼς τὴν ἱστορίαν αὐτοῦ τῷ 1867 καὶ 1868. Ἀκαταμέτρητον εἶναι τὸ πλῆθος καὶ ἀνυπολόγιστος ἡ σπουδαιότης τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀνευρεθέντων νέων περὶ τῆς φραγκικῆς ἐποχῆς γεγονότων, αἰδῖος δὲ ὀφείλεται τῷ ἀνδρὶ ἐπὶ τούτῳ εὐγνωμοσύνη. Ἀλλ' οὐδέποτε ἴσως ἀπεδείχθη καταφανέστερον ὅτι ἄλλο εὗρεσις ἱστορικῶν εἰδήσεων, καὶ ἄλλο ἐπιστημονικὴ καὶ τεχνικὴ αὐτῶν διασκευή. Πρὸ μιᾶς ἑκατονταετηρίδος, ὁ Γίββων ἐκ μόνου τοῦ τότε ὑπάρχοντος ὕλικου ἤγειρε μνημεῖον ἐς αἶν, τὸ ὅποῖον θέλει θαυμάζεται ἐνόσω θαυμάζεται ἡ μεγαλοφυΐα ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὁ δὲ Χόπφ, ὁ τοσούτους ἀνακαλύψας θησαυροὺς, κατεσκεύασεν ἐξ αὐτῶν ἔργον ἄμουςον, τὸ ὅποῖον ἐλησμονήθη ἅμα παρὰ τὸ εἶναι. Ἀναμίζας μετὰ τῶν κυρίως ἱστορικῶν πραγμάτων πλείστας γενεαλογίας καὶ μικρολογίας, ἐφιλοτιμήθη οὕτως εἰπεῖν νὰ δικαιώσῃ τὸ τοῦ Οὐολταίρου ἀπόφθεγμα: δεινὸν αἱ λεπτομέρειαι, ὡς σκόληκες καταβιβρώσκουσι τὰ μέγιστα τῶν βιβλίων. Καὶ ἔπειτα ὁ ἀνὴρ δὲν ἔχει τὴν προσήκουσαν τῷ ἀφηγηματικῷ λόγῳ τέχνην, καὶ οὐδέποτε μετεωρίζεται μέχρι τῶν ὑψηλῶν ἐκείνων θεωρημάτων, τὰ ὅποια εἶναι τὸ κάλλιστον τῆς ἐπιστήμης τοῦ Θουκυδίδου καὶ τοῦ Μακώλαου κόσμημά τε καὶ δίδαγμα· ὥστε τὸ ἔργον αὐτοῦ δὲν εἶναι ἱστορίαν, εἶναι μᾶλλον συλλογὴ ἱστορικῶν μνημείων ἀνεκτιμῆτων τῇ ἀληθείᾳ, αἵτινα ὅμως ὀφείλουσι μὲν νὰ με-



λετώτιν οἱ ἐπιστήμονες, ἀδυνατοῦσι δὲ νὰ διεξέλθωσιν οἱ πολλοὶ τῶν ἀναγνωστῶν, χάριν τῶν ὁποίων γράφεται ἡ κυρίως ἱστορία.

Ἀντίθετον ὅλως χαρακτηῖρα ἔχουσιν οἱ ἑπτὰ τόμοι τοῦ Φινλαίν, ὧν ἡ ἔκδοσις ἀρξάμενη τῷ 1844 συνεπληρώθη τῷ 1861. Ὁ συγγραφεὺς διακρίνεται ἐπὶ εὐερείᾳ καὶ εὐφυίᾳ καὶ ἐπὶ ποικίλαις πολιτικαῖς καὶ φιλοσοφικαῖς σκέψεσιν· ἀλλὰ τὰς σκέψεις ταύτας δὲν στηρίζει πάντοτε ἐπὶ μεμαρτυρημένων πρᾶγματων, μάλιστα ἐν τῷ περὶ ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας βιβλίῳ, ἐνῷ τῇ νῦν ἀπάλιν ἐκ πολλῶν μεμαρτυρημένων πρᾶγματων δὲν ἐξάγει πάντοτε ὅσα περιέχουσι διδάγματα, ὅπως ἰδίως συμβαίνει εἰς τὸ περὶ τῶν καλουμένων εἰκονομάχων βασιλέων μέρος, καὶ εἰς τὴν Φραγκοκρατίαν, καὶ εἰς τὴν Τουρκοκρατίαν. Ἐκ τῶν ὀλίγων αὐτοῦ εὐρημάτων τὸ μᾶλλον λόγου ἄξιον εἶναι τὸ Ἡμερολόγιον τῆς ἐν ἔτει 1715 ἐπὶ τὴν Πελοπόννησον στρατείας τοῦ Ἀλῆ Κουμουρτζή. Τὸ δ' ἔργον τοῦ καλοῦ καγαθοῦ Γάλλου Brunet de Presle, τὸ ἐν ἔτει 1860 ἐκδοθέν, ἐπιμελῶς πᾶν ἐξειργάσθη τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν γραμματολογίαν, καὶ πληρέστερον καὶ ἐπιεικέστερον πάντων ἐπραγματεύθη τὰ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα, ὧν ἄνευ ἀδύνατον νὰ κατανοηθῇ καὶ ἐκτιμηθῇ προσηκόντως ὁ μεσαιωνικὸς ἡμῶν βίος. Παρεκτός μικρῶν τινῶν ἄλλων ἀνεκδότων εἰδήσεων, ὑπάρχουσιν ἐν τῇ βίβλῳ ταύτῃ 40 εἰκονογραφικαὶ διδασκτικαὶ, ληφθεῖσαι αἱ πλεῖσται ἐκ μνημείων ἀρχαίων, καὶ τινες ἐκ χειρογράφων τῆς Θ', ΙΑ' καὶ ΙΒ' ἑκατονταετηρίδος. Ἐχει δὲ ἡ συγγραφή αὕτη τοῦτο τὸ κοινὸν πρὸς τὴν προηγουμένην, ὅτι ἀμφότεραι ἐπλάτυναν κατὰ τι τὴν ἐννοίαν τῆς ἱστορικῆς τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐνότητος.

Διότι ὑπάρχει ἐνότης καὶ ἐνότης. Οὐδεὶς πιστεύει σήμερον ὅτι τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐξηλείφθη ἀπὸ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Ἀλλ' ὁ τρόπος καθ' ὃν ἀπεδείχθη ἡ σωτηρία καὶ ἐγράφη ἡ ἱστορία αὐτοῦ δὲν ἀνταποκρίνεται καθ' ὁλοκληρίαν οὔτε εἰς τὰς πεποιθήσεις τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, οὔτε εἰς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν. Ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ μέρους δευτέρου τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ, ὁ Herzberg, συνοψίζων τὰς πρὸς ἀνασκευὴν τοῦ Φαλλμεράνερ γενομένας ἐργασίας, συμπεραίνει, ὅτι αἱ ἐπιδρομαὶ καὶ αἱ ἐποικήσεις τῶν Σλαύων καὶ τῶν Ἀλβανῶν, δὲν ἀπέβησαν τοσοῦτον καταστρεπτικαὶ ὅσον ἐπὶ τινα χρόνον ἐπρεσβεύθη· ὅτι ἡ γλῶσσα περιεσώθη μετὰ πολλῶν αὐτῆς ἀρχαίων διαλεκτικῶν τροπολογιῶν· ὅτι ἐπὶ πᾶσι πολλὰ διετηρήθησαν ἥθη καὶ ἔθιμα τοῦ πάλαι βίου. Ἀλλ' ἐντὸς τοιούτων ὅρων, ἴσως δ' ἔτι ὀλοσχερέστερον, καὶ ἄλλα ἔθνη, ἄλλοτε ἀκμάσαντα, ἐπέπλευσαν εἰς πολλὰς τρικυμίας, ἰδίως οἱ Ἀραβες καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, οἵτινες ὁμῶς ἔκτοτε διήγαγον βίον ἰδιώτην, οὐχὶ δημόσιον, οὐχὶ πολιτικόν· βίον φυτικόν, οὐχὶ ἱστορικόν καὶ μεγαλουργόν. Ἀρὰ γε τοιαύτη τις ἐγένετο καὶ ἡ τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους σωτηρία; Ὁ ῥυθμὸς καθ' ὃν ἡρχιτεκτονήθη ἐν τῇ Δύσει ἡ ἱστορία αὐτοῦ ἦτο ἐπιτήδειος νὰ παρκαγάγῃ τὴν πλάνην ὅτι, ἐπὶ διςχίλια ἔτη, ἦτοί μὲχρι τῆς ἐπικραστῆσεως, διετέλεσε πολιτικῶς τοῦλάχιστον ἀπραγμον καὶ



οίονει νεκρόν. Δὲν θέλομεν ἐνδικατρίψει ἐνταῦθα περὶ τὸ ἀτελὲς δοκίμιον τοῦ Ἑμπερσων· ἀλλ' ὁ Ζιγκκίζεν οὐδόλως παρακολουθεῖ τὰς τύχας τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπὶ τῶν μακεδονικῶν χρόνων. Βραδύτερον θίγει μὲν ἐκ διακλειμμάτων τὰ κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν, ἱστορίαν ὁμῶς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους νομίζει πάντοτε τὴν ἱστορίαν τῶν χωρῶν ὅπου ἤκμασεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι. Ὅμοια δὲ πάσχουσιν ὁ τε Χόπφ καὶ ὁ Herzberg, παρεκτός ὅτι ἀμφότεροι ἀπτονται πλείοντον ὅπως οὖν τῶν πραγμάτων τῆς μεσαιωνικῆς ἡμῶν κυβερνήσεως. Μάλιστα ἀξιοσημεῖωτος ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἶναι ἡ ψυχολογικὴ κατάστασις τοῦ Herzberg. Ὁμολογεῖ ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις ἦτο τότε «ἡ πολιτικὴ πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου». Δὲν τολμᾷ ἐν τούτοις νὰ καλέσῃ *ἑλληνικὴν* τὴν αὐτόθι μοναρχίαν. Συναισθητόμενος δὲ ὅτ' ἐτέρου ὅτι ἤθελεν εἶναι ἀποπὸν νὰ τὴν ὀνομάσῃ *Ῥωμαϊκὴν*, ἐπιννοεῖ τρίτον ὄνομα τοὺς *Römæern*, τοὺς ὁποίους διὰ μὲν τοῦ νέου τούτου τύπου θέλει νὰ διακρίνῃ ἀπὸ τοὺς *Römeru*, προστίθῃσι δὲ ὅτι δὲν ταυτίζει μετὰ τῶν Ἑλλήνων. Καὶ οὕτω λύσας τὸ ζήτημα, ἐπιμένει, ὥς καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ γράψαντες, ἀναζητῶν τὸν νοῦν καὶ τὴν καρδίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν ταῖς ἀρχεγόνοις αὐτοῦ χώραις. Ἦτο δὲ φυσικώτατον νὰ μὴ εὐρωπὴν οὔτε τὴν καρδίαν, οὔτε τὸν νοῦν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὅπου δὲν ὑπῆρχον, διότι ἀπὸ τῆς ἐν Χαιρωνείᾳ μάχης ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ δύναμις μετέστη εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Συρίαν, τὴν Αἴγυπτον, ἀπὸ δὲ τῆς ἰδρύσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, συνεπυκνώθη εἰς τὴν νέαν ταύτην αὐτοῦ πρωτεύουσαν, καὶ μόλις ἐπὶ Τουρκοκρατίας ἐπαλινόστησεν αὐθις εἰς τὴν ἀρχαίαν κοιτίδα. Τὸ τριεχιλιετὲς ἡμῶν ὄραμα δὲν ἐτήρησε τὴν κλασικὴν ἐνότητά τῆς πράξεως καὶ τοῦ τόπου, ἀλλὰ διὰ τῆς ποικιλίας τῶν τόπων καὶ τῶν πράξεων συνετέλεσε τὴν πνευματικὴν, τὴν ἠθικὴν, τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἐνότητά.

Τὴν ιδιότητά ταύτην τῆς τοῦ ἡμετέρου ἔθνους ἱστορίας ὑπενόησαν ἐν μέρει ὁ Φινλαίу καὶ ὁ Brunet de Presle, ἀλλὰ ἐν μέρει μόνον καὶ ἀμυδρῶς πως. Οὐδέτερος αὐτῶν ἐπραγματεύθη τὰ κατὰ τοὺς μακεδονικοὺς χρόνους. Ὁ Φινλαίу προέταξε μὲν τοῦ πρώτου αὐτοῦ κεφαλαίου ὀλιγοσέλιδον εἰσαγωγὴν περὶ τῶν μεταβολῶν ὥς ἐπήγαγον αἱ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου κατακτήσεις εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους· ἐν τῇ σκιαγραφίᾳσι ὁμῶς ταύτῃ δὲν παρέστησε τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ συμβᾶσιν μεγάλην ἐκείνην μεταβολὴν, ὥς ἀνακκίνισιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὥς νέαν τινὰ αὐτοῦ φάσιν, αὐτοτελῆ καὶ μεγαλοπράγμονα, ἥς ἀπλοῦς ἀκόλουθος ἀποβαίνει ἕκτοτε ἡ κυρίως Ἑλλάς. Ἀπεναντίας, καθάπερ ἐκ τῶν ἐπομένων τμημάτων τοῦ κεφαλαίου πρώτου δηλοῦται, ἐξακολουθεῖ ὑπολαμβάνων τὸν ἐνταῦθα ἐπικρατήσαντα μακασμὸν ὥς τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ἱστορικοῦ ἡμῶν βίου. Μόνος ὁ Δρόζεν ἐπεχείρησε τῷ 1836 νὰ γράψῃ τὴν ἱστορίαν τῆς προκειμένης περιόδου κατὰ τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἐννοίαν καὶ ἀπέδωκε τὸ ὄνομα τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς πάντα τὰ ἐν τῇ Ἀνατολῇ γινόμενα



ἀπὸ Ἀλεξάνδρου μέχρι τοῦ ὀριστικοῦ θριάμβου τοῦ μωαμεθανισμοῦ. Δυστυχῶς ἐκ τῶν πολλῶν ἐκατονταετηρίδων ἃς ἐπεβάλετο νὰ περιλάβῃ τὸ κολλοσιαῖον τοῦτο ἔργον, μίαν καὶ μόνην ἠδὲκάρησε νὰ πραγματευθῇ ὁ συγγραφεύς· καὶ οὐδ' ἡ δευτέρα ἐκδοσις ἡ πρὸ ὀλίγων μηνῶν ὑπ' αὐτοῦ δημοσιευθεῖσα, προῆλθεν ἐπέκεινα τοῦ προτέρου ὅρου, ἦτοι τοῦ ἔτους 221 πρὸ Χριστοῦ. Ἐπελθὼν δ' ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Γρότε ἀπεφώνησε καὶ ἰσχυρίσθη αὖθις, ὅτι ἡ Ἑλλὰς μετὰ Ἀλεξάνδρον οὐδόλως οὐδαμῶς ἐπενήργησε πλέον εἰς τὴν τύχην τοῦ κόσμου.

Οὐδέτερον λοιπὸν τῶν δύο βέλτιον τῶν ἄλλων σχεδιασθέντων ἔργων τῆς ἐλληνικῆς ἱστορίας, ἀπέβη ἄρτιον, διότι ἐξ ἀμφοτέρων λαίπει ὁλόκληρος ἡ μία τοῦ οἰκοδομήματος πτέρυξ. Ἀλλὰ καὶ ἡ ἑτέρα ἐξωτερικῶς τε καὶ ἐσωτερικῶς πολὺ ἀπέχει τοῦ νὰ εἰκονίζῃ παρ' αὐτοῖς τὴν τῶν πραγμάτων ἀληθειαν. Ὁ Φινλκίυ παρκατείνει τὴν περίοδον τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας (Greece under the Romans) μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς ὀγδόης ἐκατονταετηρίδος, ἦτοι μέχρι τοῦ Λέοντος Γ'. Δὲν θέλομεν ἀρνηθῇ ὅτι ἀπὸ Λέοντος Ι' καὶ ἐφεξῆς συνεπληρώθη ἡ νέα κυβερνητικὴ τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους διαρρύθμισις. Τὸ κράτος τοῦτο ὁμῶς εἶχεν ἐξελληνισθῇ πολὺ πρότερον. Ἐὰν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐξδόμης ἐκατονταετηρίδος ὀργανωθέντα διοικητικὰ καὶ στρατιωτικὰ θέματα, οὐδὲν κοινὸν εἶχον πρὸς τοὺς ῥωμαϊκοὺς λεγεῶνας καὶ τὰς ῥωμαϊκὰς ἐπαρχίας. Ἡ κοινὴ τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων συνείδησις, ἐν τε τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Δύσει, ἀπεκάλεσε πρώτους Ἕλληνας βασιλεῖς, διὰ μὲν τοῦ Ἀβουλφαράγιου, τὸν Τιβέριον, διὰ δὲ τοῦ Παύλου τοῦ Διακόνου, τὸν Μαυρίκιον, ἀμφότερους περὶ τὰ τέλη τῆς ἑκτῆς ἐκατονταετηρίδος ἀρξάντας. Τότε τῶντι πάντες οἱ νόμοι, πάντα τὰ αὐτοκρατορικὰ διατάγματα καὶ τὰ ἄλλα δημόσια ἔγγραφα συνετάσσοντο ἤδη ἐλληνιστί. Ἐτι δὲ ἀπὸ τῆς τετάρτης ἐκατονταετηρίδος, οἱ αὐτοκράτορες, ἡ αὐλὴ, ἡ κοινωνία, τὰ δικαστήρια, τὴν γλῶσσαν ταύτην ἐλάλουν καὶ ἔγραφον· καὶ κατὰ τὴν πέμπτην, τῷ 476, καταλυθέντος τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἐκόπη ἀναγκασίως πᾶς πολιτικὸς δεσμός τῆς Ἀνατολῆς πρὸς τὸ μὴ ὑπάρχον ἐκεῖνο κράτος. Ἐκτοτε ἄρα, ἀληθεύει μὲν ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐξηκολούθησεν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον σώζουσα χροιάν τινα τοῦ προτέρου ῥωμαϊκοῦ χαρακτῆρος, δὲν ἐπιτρέπεται ὁμῶς νὰ εἴπῃ τις σπουδαίως ὅτι διετέλει ὑπὸ τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν.

Μεταβλίνων δὲ εἰς τοὺς χρόνους τοὺς διήκοντας ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς ὀγδόης ἐκατονταετηρίδος μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς τριεκαιδεκάτης, ἦτοι μέχρι τῆς φραγκικῆς κατακτήσεως, ὁ Φινλκίυ γράφει τὰ κατὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν οὐχὶ ἐν παρόδῳ, ὅπως ὁ Χόπφ καὶ ὁ Herzberg, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ἀγγλος κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἐν τοῖς προηγουμένοις, ἀλλὰ εἰδικώτατα, καὶ ἀφαιρεῖ ἤδη ἐκ μέσου τὴν ῥωμαϊκὴν κυριαρχίαν. «Τὰ κατὰ τοὺς Ἕλληνας ἐπὶ τῆς περιόδου ταύτης, λέγει, τοσοῦτον στενῶς συνυφαίνονται μετὰ τῶν χρονικῶν τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως, ὥστε ἡ ἱστορία τῆς



κυβερνήσεως ταύτης ἀποτελεῖ ὁλοκληρωτικὸν μέρος τῆς τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἱστορίας». Ἐνταῦθα ἡδυνάμεθα νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὰ ὅρια τῆς προκειμένης ἐποχῆς ἐτέθησαν αὐτογνώμονως. Ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων πολλοὶ ῥωμαϊκοὶ θεσμοὶ, καὶ ἰδίως οἱ ἀστικοὶ καὶ οἱ ποινικοὶ νόμοι, δὲν ἔπαυσαν ἰσχύοντες, ἐξαιρέσει τῆς ἐκπτονταετηρίδος τῶν εἰκονομάχων βασιλέων· οἱ δ' αὐτοκράτορες ὠνόμαζον ἑαυτοὺς, ὅπως καὶ πρότερον καὶ μετέπειτα, Ῥωμαίων αὐτοκράτορας. Ἀφ' ἑτέρου ἡ ἱστορία τῶν Ἑλλήνων πολὺ πρὸ τῆς ἡγδότης ἐκπτονταετηρίδος στενώτατα συνυφάνθη μετὰ τῆς ἱστορίας τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλέων. Ἀλλὰ πρὸς τί νὰ ἐνδιατρίψωμεν περὶ τὰ δευτερεύοντα ταῦτα ζητήματα, ἀφοῦ ὁ συγγραφεὺς, ἐπὶ τοῦ οὐσιωδεστάτου, μόλις ἰδὼν τὴν ἀλήθειαν ὑποφώσκουσιν, ἀμέσως ἐκλείσσει πάλιν τοὺς ὀφθαλμοὺς· χαρακτηρίζει τὴν περίοδον ταύτην, ὅπως πάσαι τῆς λοιπῆς, ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως, ὡς περίοδον δουλείας καὶ ἀποκαλεῖ αὐτὴν *Βυζαντιακὴν* (History of the Byzantine Empire, A. D. 716 to 1204). Τὸ δὲ παραδοξότερον, ὀνομάζει τελευταῖον *Ἑλληνικὴν* τὴν ἱστορίαν τῶν ἀπὸ τοῦ 1204 μέχρι τοῦ 1453 χρόνων (History of the Greek Empire of Nicaea and Constantinople, A. D. 1204 to 1453), ὅπερ δὲν ἐμποδίζει αὐτὸν τοῦ νὰ συγκαταλέγῃ καὶ τοῦτο τὸ μέρος εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ πρεσβευομένην διεχιλιετῇ δουλείᾳ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ πλὴν τούτου, κατὰ τί ἡ ἐν Νικαίᾳ καὶ ἡ δευτέρᾳ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, ἥ το μᾶλλον ἑλληνικὴ τῆς προτέρης ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας, ἢ κατὰ τί ἡ προτέρα αὕτη μοναρχία ἦτο μᾶλλον *βυζαντιακὴ* τῆς ἐποχῆς τοῦ Λατίνου, τοῦ Βατάτση καὶ τῶν Παλαιολόγων. Ὁ συγγραφεὺς ἀποκρίνεται εἰλικρινέστατα εἰς τὴν ἀπορίαν ταύτην. «Τὸ κράτος τοῦτο, λέγει, ἀπέβη εἰκὼν παραμεμορφωμένη τοῦ βυζαντιακοῦ, καὶ τούτου ἕνεκα ἀριστεὰ προσήκει αὐτῷ ἡ ἐπωνυμία τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους». Ἐνότω λοιπὸν ἡ μεσαιωνικὴ ἡμῶν μοναρχία ἦτο ἰσχυρὰ καὶ ἑνδοξος, δὲν ἦτο πρέπον νὰ κληθῇ ἑλληνικὴ· εὐθὺς ὁμῶς ὡς ἐξησθένησε καὶ ἐταπεινώθη, τότε προσφορώτατον ἀπέβη νὰ προστριβῇ οὕτως εἰπεῖν εἰς αὐτὴν ἡ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους προσηγορία. Ταῦτα ἀναγινώσκοντες παρὰ τῷ Φινλαίῳ, πολλάκις ἠρωτήσαμεν ἡμᾶς αὐτοὺς, τί ἄρα ἐδίδαξε τὸν ἄνθρωπον νὰ συμβιώτῃ πολλὰς δεκαετηρίδας μετὰ ἱστορικοῦ ὑπακειμένου πρὸς ἃ τοσοῦτον ὀλίγην ἤσθάνετο συμπόθειαν;

Ὁ Brunet de Presle ἀπεναντίας ἐλάλησε καὶ ἔγραψε περὶ Ἑλλάδος μετὰ πολλῆς πάντοτε καὶ εἰλικρινοῦς ἀγάπης· οὐδὲν ἦττον περὶ τὴν καθόλου ἀντίληψιν τῶν μεσαιωνικῶν ἡμῶν χρόνων, ὀλίγον διαφέρει τοῦ Φινλαίου. Ὁμολογεῖ ὅτι ἡ γλῶσσα, ἡ φιλολογία, ἡ τοῦ πνεύματος λεπτότης ἐμαρτύρουν τὴν τοῦ ἔθνους κατὰγωγὴν· ὁμολογεῖ ὅτι ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει κατίσχυον ἐπὶ τέλους τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον, καὶ τούτου ἕνεκα γράφει τὴν ἱστορίαν τοῦ κράτους τούτου, ὡς ἀναγκαστὸν σύνδεσμον μεταξὺ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων· παραδέχεται μὲν ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία



χία δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ ρωμαϊκὴ, δὲν πείθεται ὁμῶς νὰ καλέσῃ αὐτὴν ἑλληνικὴν καὶ νομίζει εὐλογον τὴν ἐπικρατήσασαν βυζαντιακὴν αὐτῆς προσηγορίαν. Τοῦτο δὲ διότι, λέγει, πᾶσα ἡ ζωὴ τοῦ κράτους τούτου συνεπυκνώθη ἐντὸς τοῦ Βυζαντίου, τοῦ ὁποίου οἱ κάτοικοι μικρὸν ἐκήδοντο περὶ τῆς τύχης τῶν ἐπαρχιῶν καὶ ἰδίως τῶν χωρῶν ἐν αἷς τὸ πάλαι ἤκμασεν ὁ Ἑλληνισμός. Ἐὰν τὸ ἱστορικὸν τοῦτο σύστημα κατισχύσῃ, τὸ συμπέρασμα ἤθελεν εἶναι ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος διακόψαν ἐπὶ διςχίλια ἔτη τὸν δημόσιον αὐτοῦ βίον, οὐδαμῶς ἐπρωταγωνίστησε τῶν κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τελεσθέντων ἐν τῇ Ἀνατολῇ ποικίλων καὶ μεγάλων γεγονότων· ὅπερ οὐ μόνον προσβάλλει τὸ ἱστορικὸν αὐτοῦ ἀξίωμα, ἀλλὰ ἤθελεν ἀντικρὺ ἀντιβαίνει εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων.

Κυρίᾳ τῆς πλάνης ταύτης ἀφορμὴ ὑπῆρξεν ὅτι οἱ ἐσπέριοι ἱστορικοὶ δὲν ἐμελέτησαν καὶ δὲν ἐξετίμησαν ἀποχωρῶντως τὴν μεσαιωνικὴν ἡμῶν ἱστορίαν. Πῶς εἶναι δυνατόν νὰ λέγωσιν ὅτι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία μικρὸν ἐκήδετο περὶ τῆς τύχης τῶν ἐπαρχιῶν, ἀφοῦ εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐπὶ πεντακόσις ὅλα ἔτη ἀγωνισαμένη διέσωσεν ἐν τῇ δεκάτῃ ἑκατονταετηρίδι, ἀπὸ μὲν τῆς σλαβικῆς καὶ τῆς βουλγαρικῆς κατακτῆσεως ἀπάσας τὰς μέχρι τοῦ Ἰστρου χώρας, ἀπὸ δὲ τῆς ἀραβικῆς τὴν μικρὰν Ἀσίαν καὶ τὰς νήσους; Πῶς κατακρίνουσι τὴν μοναρχίαν ἐκείνην ὡς ὀλιγορήσασαν τῶν χωρῶν ἐν αἷς ἤκμασε τὸ πάλαι ὁ Ἑλληνισμός, ἐνῶ, ἵνα εἰς ὀλίγα ἐκ τῶν πολλῶν ἐνταῦθα περιορισθῶμεν, εἶναι βέβαιον ὅτι μόνον ἀπὸ τῆς τετάρτης μέχρι τῆς δεκάτης ἑκατονταετηρίδος, τέσσαρες ἐκ τῶν χωρῶν τούτων καταγόμενοι δέσποιναι ἀνεβιβάσθησαν εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ὅτι αἱ χώραι αὗται πολλάκις, πρὸς ἀνακούφισιν αὐτῶν, ἀπηλλάττοντο τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας· ὅτι ὁ Βασίλειος Β', μετὰ τὸν τεσσαρακονταετῆ ἀγῶνα, δι' οὗ ἐξέβηκε μὲν τοὺς Βουλγάρους ἐκ Πελοποννήσου, καὶ τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος, καὶ τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου, κατέστησε δὲ τὸ κράτος αὐτῶν εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας, ἐνόμισε καθῆκον αὐτοῦ, πρὶν ἔτι τελέσῃ τὸν νενομισμένον ἐν Κωνσταντινουπόλει θρίαμβον, νὰ διακρύσῃ ὁδὸν μακρὰν μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ, ἵνα θύσῃ τὰ πρῶτα εὐχαριστήρια ἐν τῷ Παρθενῶνι; Μήπως ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν δὲν ἔλαβε παρὰ τῆς μοναρχίας ἐκείνης διοικητικὰ καὶ δικαστικὰ προνόμια ὑπερβαίνοντα τὰ προνόμια πάσης ἄλλης πόλεως; μήπως χάρις εἰς τὴν ἰδιόζουσαν προστασίαν τῆς μοναρχίας ἐκείνης αἱ Θήβαι, ἡ Κόρινθος, αἱ Πάτραι, ἡ Θεσσαλονίκη καὶ πλείστοι ἄλλαι πόλεις, δὲν ἡυδοκίμησαν εἴπερ ποτὲ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους; Πῶς δὲ ἀξιοῦσιν ὅτι πᾶσα ἡ ζωὴ τοῦ κράτους ἐντὸς τοῦ Βυζαντίου περιορίσθη, ἐνῶ τὴν σήμερον εἶναι γνωστὸν ὅτι ἡ μεγάλη ἐκκλησιαστικὴ καὶ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ μεταρρύθμισις τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος, ὑπὸ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐπεβλήθη εἰς τὸ Βυζάντιον;

Δύο ὑπῆρξαν τὰ κυριώτατα χαρακτηριστικὰ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ· ἐν



μὲν τῷ πνευματικῷ βίῳ, τὸ ὕψος καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς διανοίας· ἐν δὲ τῷ πολιτικῷ, ἡ ἀνεξάντλητος ἐκπολιτιστικὴ ἐνέργεια. Κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, οὐδὲν βεβασίως παρήχθη παρ' ἡμῶν τὸ δυνάμενον ν' ἀντιπαραβληθῇ πρὸς τὸ ὕψος τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνος, τῆς τέχνης τοῦ Φειδίου, τῆς ἱστορίας τοῦ Θουκυδίδου, τοῦ δράματος τοῦ Αἰσχύλου· ἀλλ' ἡ ἐλευθερία τῆς διανοίας ἡ περιστάλαιπα ἐπὶ μακρὸν χρόνον, ἐξερχόγη αἴφνης ἐν τῇ Ἐκλογῇ τοῦ Λέοντος Γ', ἐν ταῖς συζητήσεσι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀναμορφώσεως, ἐν τῇ μεταστοιχειώσει τῶν ἀπάντων ἐπὶ Λέοντος Ε', ἐν τοῖς ποιήμασι δι' ὧν ἐνεπαίζετο ἡ τῶν ἀγίων λειψάνων κατὰχρησις, ἐν τοῖς λόγοις τοῦ Φωτίου, ἐν τοῖς νομοθετήμασι τῶν βασιλέων τῆς μακεδονικῆς δυναστείας, ἐν τῇ φιλολογίᾳ ἧς προϊόντα τινὰ ἠξιώθησαν τῆς τιμῆς τοῦ ν' ἀποδοθῶσιν εἰς τὸν Λουκιανόν. Καὶ ἡ ἐλευθερία ἐκείνη τῆς διανοίας παρέμεινεν ἕκτοτε μέχρι τῆς σήμερον, ὡς ἐν τῶν καλλίστων προτερημάτων τοῦ ἐλληνικοῦ πνεύματος. Ἡ δ' ἐκπολιτιστικὴ ἐνέργεια, ἥτις τὸ πάλαι κατεκάλυψε δι' ἐλληνικῶν θεσμῶν καὶ ἀριστοτεχνημάτων ἔκασαν τὴν παρὰ τὴν τῆς Μεσογείου καὶ τοῦ Αἰγαίου, ἥτις ἐπὶ τῶν μακεδονικῶν χρόνων ἐξελλήνισεν Ἀσίαν καὶ Αἴγυπτον, ἥτις ἐπὶ αὐτῆς τῆς Τουρκοκρατίας ἐξέτεινε τοὺς πλοκάμους αὐτῆς εἰς Βλαχίαν καὶ Μολδαυίαν καὶ ἥτις νῦν ἐτι ἀποτελεῖ τὸ κράτιστον τοῦ Ἑλληνισμοῦ ὄπλον, καὶ τὸ μᾶλλον ἀναμφισβήτητον ἐκ τῶν δικαιωμάτων αὐτοῦ εἰς τὸ ἐν τῇ Ἀνατολῇ πρωτεῖον, οὐδέποτε ἴσως ἀπέβη δραστηριωτέρᾳ ἢ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ὅτε δυσἀρίθμητοι φυλαὶ καὶ χῶραι ὑπ' αὐτῆς εὐηργετήθησαν· Βουλγαρία, Ῥωσία, Σερβία, Κροατία, Οὐγγαρία, αἵτινες οὐ μόνον ἀπὸ τῆς ἐρημώσεως ὑπὸ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ διεσώθησαν, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ ἐδέξαντο καὶ τὰ πρῶτα τῆς ἡμερώσεως σπέρματα· οἱ Ἀραβες, οἵτινες εἰς αὐτὸν ὤφειλον τὴν διανοητικὴν λαμπρότητα τοῦ Βαγδατίου, τῆς Σαλέρνης καὶ τῆς Κορδύβης· ὁ γερμανικὸς καὶ ὁ δυτικὸς κόσμος, ὅστις οὐ μόνον ἀπὸ τῆς ΙΔ' καὶ τῆς ΙΕ' ἐκατονταετηρίδος, ὡς συνήθως πρεσβεύεται, ἀλλὰ δι' ὅλων τῶν μέσων αἰώνων ὑπ' αὐτοῦ ἐξεπαιδεύετο. Τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν μόνος ἐκ τῶν ἐσπερίων οὕτως εὐκρινῇ καὶ ὁλοσχερῇ διετράνωσεν ὁ Γάλλος Alfred Rambaud. Ἀλλ' ὁ Alfred Rambaud δὲν ἔγραψεν εἰμὴ τὰ κατὰ τὸ Ἑλληνικὸν κράτος ἐν τῇ δεκάτῃ ἐκατονταετηρίδι (L' empire Grec au dixième siècle), καὶ ἰδίως τὰ περὶ Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου· οἱ δ' ἐπιχειρήσαντες ν' ἀπομνημονεύσωσιν ἀπάσας τοῦ ἡμετέρου ἔθνους τὰς τύχας ἀπὸ τῆς Ῥωμαϊκῆς κατακτῆσεως μέχρι τοῦ νῦν, πρὸς μὲν τοὺς ἀγῶνας ἐκείνους, δι' ὧν πρόδηλος καταφαίνεται ἡ αἰδὶος ταυτότης τῆς πολιτικῆς τοῦ ἔθνους ἐνεργείας, ἀμβλυωπήσαντες, τὸ δὲ δαιμόνιον πνεῦμα τῆς μεταρρυθμίσεως οὐδ' ὑπονοήσαντες, πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως ἐκολόβωσαν τὸ τοῦ λόγου αὐτῶν ὑποκείμενον.

Πολλὰ καὶ βεβασίως ἐξερχόμενοι τοῦ Πανεπιστημίου καὶ διερχόμενοι ἐνώπιον τοῦ τεμένους τῶν Μουσῶν, ὅπερ ἡγεῖται ἡ μεγαλοδωρὶς νέου Ἡρώδου Ἀτ-



τικοῦ καὶ ἡ τέχνη νέου Ἰατίνου, ἐστάθητε ἀποθαυμάζοντες τὴν ἁρμονίαν, τὴν καλλονὴν, τὴν χάριν τοῦ τριμεροῦς ἐκείνου ἀριστουργήματος. Αὕτη εἶναι ἡ ἀληθὴς εἰκὼν τῆς τριλογίας τοῦ ἀρχαίου, τοῦ μακεδονικοῦ, τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ. Κλείσατε ὁμῶς ἐπὶ στιγμὴν τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ φαντάσθητε σῶον μὲν τὸν ἐν τῷ μέσῳ αἰωρούμενον ἐξάστυλον δόμον μετὰ τοῦ συμβολικοῦ αὐτοῦ ἀετώματος καὶ τῶν δύο θεῶν ἐφόρων τῶν ἔνθεν καὶ ἐνθεν ἐπὶ γιγαντίων σκοπιῶν παρισταμένων· ἀλλὰ τὴν μὲν μίαν πτέρυγα ἀφανισθεῖσαν, τὴν δὲ ἄλλην ἠκρωτηριασμένην· αὕτη ἤθελεν εἶναι ἡ εἰκὼν τῆς ἀλλοιώσεως ἣν εἰσήγαγεν ἡ ξένη ἐπιστήμη εἰς τὴν πατρίαν ἡμῶν ἱστορίαν.

Ἐν τῇ προσεχεῖ ἀκροάσει θέλομεν εἶπει τί ἐγένετο ἐν Ἑλλάδι πρὸς ἐπικινόησιν τοῦ ἀδικήματος τούτου, τίνα ἐντύπωσιν προῦξένησαν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ αἱ ἐλληνικαὶ δοξασίαι, τίνα θέματα ἐκερδήσαμεν ὀριστικῶς καὶ περὶ τῶν δέον νὰ ἐξακολουθήσωμεν τὸν ἀγῶνα.

## Ο ΚΟΙΝΩΝΙΣΜΟΣ ΕΝ ΓΕΡΜΑΝΙΑ

### Δ' \*

Κάρολος Μάρξ ὑπῆρξεν ὁ ἐπιστημονικώτερον πάντων διατυπώσας τὰς θεωρίας τοῦ κοινωνισμοῦ ἐν Γερμανίᾳ. Τὸ βιβλίον αὐτοῦ (das Capital, Kritik der politischen Oeconomie), ἐν ᾧ συνεκφαλαιώθη ἅπασα σχεδὸν ἡ νεωτέρα κοινωνιστικὴ διδασκαλία, ὑπῆρξεν ἡ ἀκένωτος πηγὴ, ἀφ' ἧς ἀντλοῦσι μέχρι τῆς σήμερον τὰ κατὰ τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος ἐπιχειρήματά των οἱ προεξάρχοντες τῆς κοινωνιστικῆς αἱρέσεως ἐν Γερμανίᾳ. Ὡς ἐν τῶν πρωτευόντων μελῶν τῆς Διεθνοῦς ὑπῆρξε μετὰ τοῦ Ῥώσου κοινωνιστοῦ Bacunine εἰς τῶν διοργανωτῶν καὶ ἀποστόλων τοῦ ἐρυθροῦ τούτου ἰησουϊτισμοῦ ἐν Εὐρώπῃ. Εἰ καὶ ἐν νεκρᾷ ἔτι ἡλικίᾳ διεκρίθη ὡς ὑψηλότης τοῦ ἐν Βόννῃ πανεπιστημίου καὶ ὡς ὑπᾶλληλος τῆς πρωτοκῆς κυβερνήσεως, προὔτιμησεν ἐν τούτοις πάσης δημοσίας ὑπηρεσίας ν' ἀφιερῶσθαι τὸν βίον αὐτοῦ εἰς τὴν πρόοδον καὶ τὴν ἐξάπλωσιν τῶν κοινωνιστικῶν δογμάτων, εἰς ἣν οὐκ ὀλίγον συνετέλεσε, χάρις εἰς τὴν αὐστηράν αὐτοῦ κριτικὴν καὶ τὴν ἀναλυτικὴν δύναμιν τῶν ἐπιχειρημάτων του. Ἰδεώδεις καὶ τάσις τοῦ κοινωνιστικοῦ αὐτοῦ συστήματος, τῆς μακρᾶς αὐτοῦ πολιτικῆς ἐνεργείας, ὑπῆρξεν ὁ πόλεμος κατὰ τοῦ κεφαλαίου, τοῦ ὁποίου ἀπαινέι κατ' αὐτὸν ἐπὶ τοσοῦτον ἤδη χρόνον τελοῦνται τὰ ὄργια ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ ἱστορίᾳ. Τὸ κεφάλαιον μέχρι τῆς σήμερον, ἕνεκα τῆς ἀποκλειστικῆς αὐτοῦ ὑπεροχῆς ἐπὶ τῆς ἐργασίας, ἀπὸ κεφαλῆς μέχρι ποδῶν, ἀφ' ὧν αὐτοῦ τῶν πόρων ἀποστάζει αἷματος καὶ ἰλύος, κωλύον τὸν ἐργάτην νὰ καταστῇ ἐλευθέρῳ ἐργαζομένῳ χεῖρ· οἱ δούλοι τῆς ἀρχαιότητος, οἱ δουλοπάροικοι